

DĖL ESAMOJO LAIKO NEVEIKIAMUJŲ DALYVIŲ VARTOJIMO

V. AMBRAZAS

Es. 1. nev. dalyviams būdingi beveik visi pagrindiniai lietuvių kalbos dalyvių vartosenos tipai. Eidami su asmenuojamomis veiksmažodžio *būti* formomis, šie dalyviai gali sudaryti neveikiamosios rūšies sudurtinius laikus, pvz.: knyga *yra rašoma*, kelias *buvo taisomas*, namai *buvo statomi* ir pan. Jie gali reikšti antraelį veiksmą ir sakinyje eiti laiko, būdo bei kitomis aplinkybėmis, pvz.: *giriamas* nesipūsk, *peikiamas* neliūsk Švnč; vis dar *apšaudomi*, éjom daug valandų Cv R III 232. Su vardažodžiu bei įvardžiu vardininkais ir sangražiniais veiksmažodžiais jie neretai sudaro vadinamąją vardininko su dalyviu (nominativus cum participio) konstrukciją ir jeina į sudurtinio tarinio sudėtį, pvz.: jis pats *prašési leidžiamas* vesti būri į ataką Vencl R III 443; žmogus *nesusipranta nujuokiamas* Šts. Visais šiaisiai atvejais es. 1. nev. dalyviai turi pasyvinę reikšmę, t. y. žymi tokį veiksmą, kurio tiesioginis objektas yra sakinio veiksnys.

Ypač dideliu vartosenos įvairumu pasižymi atributyviniai es. 1. nev. dalyviai. Jie žymi daiktą bei reiškinį *y p a t y b e s*, išplaukiančias iš veiksmo, kuris reiškiamas dalyvio veiksmažodine šaknimi, pvz.: *verdamas* valgis, *rašomas* laiškas, *skaitoma* knyga ir pan. Atributyviniai es. 1. nev. dalyviai turi specifinių bruožų, skiriančių juos nuo kitų neveikiamųjų dalyvių. Nors į tai atkreipé démesj jau svarbiausių XIX a. lietuvių kalbos gramatikų autoriai¹, o J. Jablonskis ir K. Būga es. 1. nev. dalyvių reikšmių įvairumą parodė daugeliu pavyzdžių iš liaudies šnekamosios kalbos ir senųjų raštų², tačiau šių dalyvių vartosena plačiau nebuvo nagrinėta. Šiaime straipsnyje norima iškelti ir paaiškinti būdingesnius atributyvinių es. 1. nev. dalyvių vartojimo atvejus.

§ 1. Atributyviniai es. 1. nev. dalyviai gali turėti konkrečią pasyvinę (neveikiamosios rūšies) reikšmę. Tokiais atvejais jie žymi daiktą ypatybes, išplaukiančias iš sakinio tarinio (arba visos sakinio situacijos bei kon-

¹ Žr. A. Schleicher, Litauische Grammatik, 319—320, Prag, 1856; F. Kurschāt, Grammatik des Littauischen Sprache, 413, Halle, 1876.

² Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, 1, 301—302, 304—308, Vilnius, 1957; K. Būga, Rinktiniai raštai, 1, 531—536, 543, Vilnius, 1958; 2, 117—118, Vilnius, 1959.

teksto) nurodytu laiku vykstančio veiksmo. Dalyvio pažymimasis žodis esti tiesioginis šio veiksmo objektas, pvz.:

Troboj dar tamsu, tik priešinėj sienoj švytuliuoja *kūrenamos* krosnies atšvaistai Balt PV I 9. Kambaryje pakvimpa *kepama* rūkyta mėsa Sim R VI 150. Bliauna kaip ožys, į turgų *vežamas* Krk. Sučerškėjo *užtaisomi* šautuvai, bet niekas netikėjo, kad generolas *isakytu* šauti į beginklę minią Myk-Put S 340. Keleri metai per karą *nebeariami* dirvonai buvo užželę usnimis ir kiečių plotais Vencl R II 49. Viena po kitos pirkiose žiebési švieselés, iš kaminų kilo dūmai, trinkséjo *varstomas* durys Baltr PS 44. Ką saké apynélis, ant drobulés *dedams?* DŽ II 513. Dédés pasienyje giliau stovėjo lova labai retai *mainoma* paklode Vaižg RR I 103. Avinas su ragais atbraukia *nežindomus* jéraciūs šalin Dr.

Konkrečios pasyvinės reikšmės es. l. nev. dalyviai, kaip ir atitinkami veiksmažodžiai, gali būti jungiami su prieveiksmiais bei netiesioginiais linksniais, nusakančiais įvairias dalyvio šaknies žymimo veiksmo aplinkybes. Kai šio veiksmo atlikéjas esti nurodytas, jis reiškiamas kilminiko linksniu (vad. *genetivus auctoris*), pvz.:

Véjo *girgždinamos* durys neleido miegoti ŽR (DŽ III 338). Vélu sujudėjo vežimas, *r a m b a u s a r k l i o k o traukiamas*, ir greitai išnyko už sudegusio mūro Vencl R II 56. Iš kur skerdžius galėjo žinoti, kad tikrai teks Elenos vaikams *mūsų kraunamas* turtas? Krv R 56. Mykoliukas skendi *s a v o daromuo siuose* tonuose Vaižg RR I 43.

Es. l. nev. dalyvių konstrukcijos su veikéjo kilmininku néra labai paplitusios. Pasvinės reikšmės es. l. nev. dalyviai paprastai vartojami tada, kai jų šaknies reiškiamo veiksmo atlikéjas yra kalbėtojui arba nesvarbus, neaiškus, arba apibendrintas, arba savaimė suprantamas iš konteksto ir neminétinas dėl stilistinių sumetimų.

Konkrečios pasyvinės reikšmės es. l. nev. dalyviai yra daromi iš *tranzityviniai* veiksmažodžių. Be to, jie gali būti daromi ir iš tų veiksmažodžių (*laukti*, *noréti*, *pageidauti* ir pan.), kurie valdo kilmininką, turintį tiesioginio objekto reikšmę, pvz.:

Laikyk sau dukrelę, kol atjos... *norimi* ženteliai JV 256. *Nelaukiamos* viešnios kitą kartą brangesnės už *laukiamas* Dov. Visur jis buvo *pageidaujamas svečias* Krv R 87. Atvažiuoja sveteliai *laukiamieji*, *baramieji* Mrc.

Šie dalyviai taip pat gali būti jungiami su veikéjo kilmininku (plg.: *mūsų laukiama* diena, *tėvų pageidaujamas* svečias ir pan.); gramatine reikšme jie nesiskiria nuo dalyvių, padarytų iš galininko linksnių valdančių veiksmažodžių.

Apskritai, atributiviniai es. l. nev. dalyviai, žymintys konkretų pasyvinį veiksmą, kuris laiko atžvilgiu sutampa su pagrindiniu saknio veiksmu, dabartinėje lietuvių kalboje yra vartojami palyginti retai. Jie daromi tik iš eigos veiksllo veiksmažodžių ir labiausiai būdingi literatūrinei rašomajai kalbai.

§ 2. Dažniausiai es. l. nev. dalyviai žymi ypatybes, išplaukiančias iš nuolatinių arba tam tikromis aplinkybėmis visada vykstančių veiksmų (būsenų), pvz.:

Kaip ten gyvena motutė, *mylimas* draugas, sesuo? Nér R I 332. Eina Rapolas, skuba *žinomas* raisto šunkeliais ir stebisi Vaižg RR I 54. Nerasdamas kelio *žinomo*, aklai sutemus, labai įsiveikiau IM 1862 18. Anapus kelio šešeliuose tisojo *nepažistami* laukai Myk-Put S 270. Pro sodo galą *nepažistami* žmonės šūkaudami nuburbėjo Ds. Stoties perone susirinko nemaža *pažistamų* žurnalistų Vencl GD 446. Kas jis buvo: motinos ar tévo bernes, senelis ar *karšinamas* samdinys? Cv R III 7. Pas tetą ir ramą, lygaus būdo jos vyrą maišési ir *draudžiamųjų* Tilžés spaudinių Vaižg RR I 270. *Glostomas* vaikas išeina šunim šéko piauti Grž.

Skirtingai nuo praeitame skirsnyje minetu pavyzdžiu, šie dalyviai rodo daugiau ar mažiau pastovias daiktų ypatybes ir turi ryšią kokybinę reikšmę. *Pažistamas* žmogus — tai ne tik dabar arba veiksmažodžio nurodytu laiku pažistamas žmogus, kaip ir *žinomas* kelias — ne tik toks kelias, apie kurį žinoma tik kalbamuoju momentu — tai tam tikros aptariamiems daiktams būdingos ypatybės. Neturėdami konkretios laiko reikšmės, šie dalyviai yra išlaikę rūšies kategoriją ir veiksmažordes konstrukcijas su prieveiksmiais, plg.: *mano pažistamas* žmogus arba *gerai žinomas* kelias. Tačiau pastovesniuose žodžiu junginiuose su daiktavardžiais apibendrintos reikšmės es. l. nev. dalyviai šių veiksmažodinių bruožų neturi ir yra vartojami kaip tam tikri rūšiniai pažyminiai, pvz.:

Įėjo nedidukė skiaustų pečių mergina, apsiavusi aukštakulniais *suvarstomais* bateliais Balt PV I 181. Kur mano *prisirišama* (t. y. išeiginė, bet jau apnešiota) skepetaitė? Rdm. Jis gulėjo pokaičio *sudedamojoje* kėdėje Vencl R II 58. Antai Karpis... šiandien turi nors *sandomą*, bet pigia darbo jégą Myk-Put S 85 (plg. dar: *užkrečiamoji* liga, *gaunamieji*, *siunčiamieji* raštai ir pan.).

§ 3. Es. l. nev. dalyviai dažnai turi *galimybės* reikšmę, t. y. žymi ypatybę, kylančią iš galimo veiksmo, pvz.:

Artinasi pavasaris. Keliai darosi vis sunkiau *išeinami* ir *išvažiuojami* Vencl R III 455. Prieangio gilumoj Kazimieras šveitė virtuvą, žvakides ir kitus *šveičiamus* daiktus Čiurl R III 101. Taip, tai buvo gyvenimo knyga — atidengta, nors ir sunkiai *suprantama* Bil R I 220. Dabar ir už tris dešimtis gausi *pakenčiamą* arklioką Kp. Štai aikštéléje vos *jžiūrimas* bažnyčiukės stogas ir bokšteliis Myk-Put S 590. Šiemet labai *pakuliamos* avižos Mrs. Turiu upę *břēdamą* ir kalnelį *lipamą*; aš tos upės nebrisiu ir kalnelio nelipsiu End (plg. dar: *prieinamos* kainos tsp, *apeinamas* 'nedidelis' pušynas Rd, *ištraukiamas* stalas Klp, *permatoma* migla Balt PV I 269 ir pan.).

Itin dažnai galimybės reikšmę turi neigiamosios formos es. l. nev. dalyviai. Pažymétina, kad daugumas dabartinėje lietuvių kalboje vartojamų es. l. nev. dalyvių su neiginiu nežymi veiksmažodinės šaknies reiškiamo veiksmo negalimumą, pvz.:

Nesuskaitomas kaimės gyvulių ganysis naujose ganyklose Vencl TB 187. Kaip dešinėj, taip ir kairėj plento pusėj išsiskleidžia *neapmatomi* laukai Sim R VI 325. *Nebesustabdoma* srove tekėjo užgautos moteriškės žodžiai Vaižg RR I 132. Nuo tos dienos beveik *nebeatpažistamas* pasidarė Poviliokas Balt PV I 257. O kur baigiasi žolė, ten griūva *neišbrendami*

mėlynį, girtuoklių, gervuogių uogienojai Balt Pv I 57. Mirtis sutaike abudu *nenumaldomus* priešus Myk-Put S 588. Jausmas, kad esu gyvas... man teikė *neapsakomo* džiaugsmo Cv R III 234. Atneš stakleles *nepakeiliamas*, įries drobelę *neišaudžiamą* Rš. Didiejie kraiteliai *nepavežami*, bėrije žirgeliai *nenueturimi* JV 72. Jaunosios dienelės *negrąžinamos*, rūtų vainikėlis *nealygaunamas* Skp.

Galimybę žymintys es. l. nev. dalyviai neturi aiškios neveikiamosios rūšies reikšmės. Tai atsiliepia ir jų sintaksiniams santykiams su kitais žodžiais. Sie dalyviai yra jungiami ne su veikėjo kilmininku, bet, panašiai kaip būdvardžiai, su naudininku, pvz.:

Feodalinės santvarkos laikais lietuviškoji knyga buvo beveik *neprieinama* eiliniams liaudies žmonėms Kors LKr 38. Gručė su žirniais, aliejum uždaryta, ne kiek vienam *prieinamas* skanėstas Myk-Put S 69. Mykoliukas šypsosi kitam pasauliui, su kuriuo jis bendrauja kitiems *neregimu* būdu Vaižg RR I 39. Žodžiai laimė ir lygybė jam buvo *suprantami* ir brangūs Bil R 224. Durys visiems *einamos* (visi gali eiti) Pc.

Pirmuosiuose dviejuose sakiniuose konstrukcija su kilmininku visai neįmanoma. Kituose pavyzdžiuose vietoj naudininko pavartoje kilmininką, pakeistume prasmę: es. l. nev. dalyviai prarastų galimybės reikšmę ir nusakyti iš pasyvinio veiksmo kylančias ypatybes (pvz., visų *einamos* durys — tai durys, pro kurias visi eina, o visiem *einamos* durys — tai durys, pro kurias visi gali eiti, bet nebūtinai eina). Konstrukcija su naudininku rodo galimybę žyminčią es. l. nev. dalyvių artimumą būdvardžiams (plg.: durys visiems *atviros*, jis visiem *malonus* ir pan.).

Pažymėtina, kad su naudininku gali būti jungiami ir kai kurie § 2 aptartos apibendrintos reikšmės es. l. nev. dalyviai, pvz.: Visi štie daiktai Joniukui *nežinomi*, *neregéti* Bil R I 160.

Galimybės reikšmę turi daugelis es. l. nev. dalyvių, vartojamų senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose (ypač su neiginiu), pvz.:

Dawe... pękis *atmaynomus rubus* (=odmienne szaty) ChB I Moz 45, 22, *Ispeiemas* czonai jra kloojmas Manicheu MT 11₁₁. Po teip' maž *tikimām* mókitinių atsakimui /liépe žmonėmus sėstis DP 125₁₈. Žodis... yra dermingas /iszmanomás suprantamas szmonems SE 104₂₂. Szodeis *ischmanamais...* kalbeia BrP I 244₃. Rassi cze... daiktus auksu *neatsweramus* MT XIX₁₉. Tėnai *ne suskaitomi* kariái tų kurié iž kente kancziās (=niezliczone Wojska) DP 543₃₇. Tikra ir *nepaiudinama* tiesa MT 36₁₂. Ne pakęlemá yra kanczia (=nieznosna) Dp 310₂₆. Wiešpačiu buwa yskillęs *neuzmokamą* skolą MK 150₁₉ (plg. dar: *płaukiama* upe 'spustny, navigabile flumen' SD 350; *iżmanomas* 'pojętny rozumem, comprehensibilis, facilis ad intelligendum' SD 268; *perpućiamas* 'wiatrom otworzysty, perflabilis' SD 395; *negieriamas* 'nie pity, non potabilis' SD 180).

§ 4. Retkarčiais es. l. nev. dalyviai gali turėti ir *reikiamybės* reikšmę, t. y. nusakyti veiksma, kurį reikia atlikti pažymimojo žodžio reiskiamam daiktui, pvz.:

Kā ten girti *negiriamq* (t. y. negirtinā) daiktā Pg. Ar tu nesi *mušamas* (t. y. mušinas) už tokī darbā? Škn. Mūsų brigadoje rugiai jau *piaunami* (t. y. piautini) Škn. Vienam aruode pelē penima, antram žiurkē *keliama* JV 589. Tieki šieno grēbti, vežti, o ir dobilai jau *piaunami* ŽR II 329.

Panaši atvejā pasitaiko ir XVI—XVII a. raštuose, pvz.:

Reykia ne pápeykiemo giwenimo SP II 136₁₇. Kiti wel'... bīlo | ioḡ yra dāiktas *abéioiamas* DP 193₃₇. Plg. taip pat šiuos K. Širvydo gretinimus: Niepewny Incertus, dubius, ambiguus *Abeioiamas, abeiotinas* SD 180. Przedayny. Vendibilis venalis. *Parduotimas* (sic!) *paroduodamas* SD 293.

Tokie es. l. nev. dalyviai reikšme yra artimi reikiamybēs dalyviams. Todēl tarmēse, kuriose reikiamybēs dalyviai nevartojami, juos dažnai atstoja es. l. nev. dalyviai. Pažymétina, kad latvių kalboje, kurioje reikiamybēs dalyviai su priesaga *-tins* yra jau sunykę, es. l. nev. dalyviai reikiamybēs reikšmę turi daug dažniau³. Lietuvių literatūrinėje kalboje es. l. nev. dalyviai reikiamybēs dalyvių išstumti nelinkę.

§ 5. Es. l. nev. dalyvis dažnai žymi daikto *paskirti* arba *tinkamumą* tam tikram veiksmui atlkti, pvz.:

Netrukus visas plotas tarp miško ir *ariamujų* laukų subolavo kaip koks ežeras Myk-Put S 277. Kiek jūsų kolūky *dirbamos* žemēs? Rgy. Gyvulinės ropēs daug aižesnēs už *valgomas* Dsm. Eik, žioply, eik sēt kiek-vienā *séjamq* daiktā Dn R 38. Zosikē... tankiai nueidavo *dévimaisiais* draubžiais Žem R II 215.

Šios reikšmēs dalyviai, nusakydami daiktą paskirti, tuo pačiu juos skiria nuo kitų panašių daiktų ir parodo jū rūsi. Kaip ir daugumas literatūrinės kalbos rūšinių pažyminių, jie dažniausiai esti īvardžiuotiniai ir vartojami īvairių sričių terminams sudaryti, pvz.: *valgomasis* burokas, *geriamasis* vanduo, *penimoji* kiaulė, *melžiamoji* karvė, *audžiamosios* vilnos, *paduodamosios* (šieno, javų) šakės, *ganomasios*, *šienaujamosios* pievos, *dirbamoji* žemė ir pan.

Su paskirties reikšmēs es. l. nev. dalyviais pavartotas vardažodžio ar īvardžio kilminko linksnis suprantamas jau ne kaip veikėjo (*genetivus auctoris*), bet kaip savybės kilminkas (*genetivus possessivus*), pvz.: Mūsų *valgomi* burokai tai visai sušalo Plm. Šiemet mūsų *šienaujamas* laukas mažas Skp.

§ 6. Galimybēs, reikiamybēs bei paskirties reikšmių es. l. nev. dalyviai yra vartojami kaip tam tikri iš veiksmažodžių padaryti būdvardžiai. Jie žymi pastovias daiktą ypatybes ir kartu nusako pažymimojo žodžio santykį su dalyvio šaknies reiškiamu veiksmu. Šis santykis aukšciau pa-teikuose pavyzdžiuose yra objektinis: pažymimasis daiktavardis rodo dalyvio reiškiamo veiksmo tiesioginį objektą (plg.: *suprasti knygą — suprantama knyga; gerti vandenį — geriamas vanduo; dirbtu žemę — dirbama žemė* ir pan.). Objektinis santykis su pažymimuoju žodžiu sieja šiuos dalyvius su § 1 minėtais pasyvinės reikšmės es. l. nev. dalyviais. Tačiau

³ Žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, 999, Rīgā, 1951; Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts, Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, 1, 646, Rīgā, 1959.

galimybės, reikiamybės bei paskirties reikšmių es. 1. nev. dalyviai neturi laiko reikšmės ir kitų veiksmažodinių bruožų ir negali sudaryti neveikiamajai rūšiai būdingų sintaksinių konstrukcijų.

Tarp atributyvinų es. 1. nev. dalyvių ir daiktavardžių, su kuriais jie jungiami, be objektinio santykio, dažnai būna ir kitokie loginių bei modalinių santykų tipai.

a) Pažymimasis daiktavardis yra dalyvio šaknies reiškiamo veiksmo priemonė, pvz.:

Nenorėjo manim patikėti, kad aš spausdinau laikraštį *vyniojamam* popieriuje! Gud-Guz KIT 206. Žodis — šiandien jo *puolamasis* ginklas Myk-Put S 505. *Duodamosios* (šieno, javų) šakės buvo tripirštės Šts. Geriamą stotkelį... senu išpročiu taure tebevadina Dauk R 179. O ten *kertamoji* mašina, bene viena iš pirmųjų, jau pradeda vasarojų kirsti Sim R VI 363.

Priemonės sąvoką apibrėžiantys es. 1. nev. dalyviai kiek rečiau daromi ir iš intranzityvinių veiksmažodžių, pvz.:

Buvo čia ir avių visas pulkas, ir keli arkliai, ir *išvažiuojamas* eržilas Balt PV I 186. Jis turi *jojamų* ir *važiuojamų* arklių K II 129. Apačioje įpiaukit *išlekiamą* skylelę (t. y. skylelę bitėms išlėkti) BK 21.

Šiuose sakiniuose, kaip ir § 5 minėtuose pavyzdžiuose, es. 1. nev. dalyvis rodo, kuriam veiksmui atliliki skiriama daiktavardžio žymima priemonė, tačiau tarp dalyvio ir daiktavardžio sąvokų néra tiesioginio objektinio santykio. Tokie es. 1. nev. dalyviai, žymintys daiktavardžiu reiškiamas priemonės paskirtį, dabartinėje lietuvių kalboje yra labai produktyvūs ir plačiai vartojami īvairių įrankių bei prietaisų pavadinimams daryti, pvz.: *siuvamoji*, *piaunamoji*, *spausdinamoji* ir pan. mašina, *ariamieji* pavalkai, *drožiamosios*, *audžiamosios*, *tekinamosios* ir pan. staklės, *šaunamasis* ginklas, *piaunamasis* peilis, *padegamieji* šoviniai, *kerpa-mosios* žirklės, *braižomoji* lenta, *rašomoji* mašinėlė, *mušamieji*, *pučiamieji* instrumentai (muz.), *kepamoji* krosnis ir pan. Įvardžiuotinės šių dalyvių formos literatūrinėje kalboje jeina į daugelio mokslo bei amato sričių terminų sudėtį. Šnekamojoje kalboje, o kartais ir raštuose, priemonei apibrėžti vartojami ir neįvardžiuotiniai dalyviai, pvz.: *audžiamas* velenėlis Lš, *akéjamas* botagas Ds, *akéjami* pavalkai Pl, *padidinamas* stiklas Ds, *dirbamas* arklys Pnd, *geriamas* puodelis Lš, *gobiama* skepeta Sim R, *važiuojami* (t. y. *važiavimui* skirti) pinigai Nm, *važiuojamas*, *jojamas* arklys Ds, N 39, 74, *jojamos* kelnės K II 129 ir pan.

Es. 1. nev. dalyvių vartojimas daiktavardžių reiškiamai priemonei apibrėžti yra senas lietuvių kalbos reiškinys. Nemaža tokią es. 1. nev. dalyvių pasitaiko senuosiuose kalbos paminkluose, pvz.:

Rodžeme tatái... *jspeiemáis* rásztas DP 260₄₈. Padarysi... waro prausiam-sudą (=wannę miedźianą) ChB II Moz 30, 18. Waro *mazgojamas* su-das ChB II Moz 30, 17. Su *lakioiemaiseis* sparnais VEE 150₁₆. Plg. dar šiuos Milkés žodyno pavyzdžius: Méžemoji száké 'Mistgabel' II 207; *Rászoma* szíkszná 'Pergamen' II 369; Popérus *raszomas* 'Schreibpapier' II 424; plunksna *rászoma* 'Schreibfeder' II 424; *giérams* rykas 'Trinkgefäß' II 476; jáutis árams 'Zugochse' II 561.

b) Pažymimasis daiktavardis rodo dalyvio šaknies reiškiamo veiksmo laiką arba vietą, pvz.:

a) Treji gaideliai yra tai anstybiausias *keliamasis* laikas rudenį ir žiemą Stn D 26. Kad atėjo *baidomas* laikas, man plaukus ir pašiaušė Lnk. Nujunta *keliamą* laiką ir atsibunda Užv. Vakar buvo mum *ganoma* diena Rm. Atėjo *dvesiamas* laikas, ir dvesia kurmelis Jabl RR I 304—305. Tada buvo *priimama* diena Srv. Darbininkas dirba darbą *dirbamose* dienose JŽ (DŽ II 390). Nevalgomą dieną aš apsižagiau, pavalgęs košés Ss. Štai šitais dvejais metais, *pereinamaisiais* metais, mes ir turime tinkamai pasinaudoti Myk-Put S 87. Metas jau *gulimas* buvo, kaip jie tie atvažiavo JŽ I 488. Ten rūsta ir *verkiama* diena paliko DD 77. Ko tie durniai tėsési, kol perėjo *paduodamas* laikas! (t. y. laikas, per kurį galima paduoti dokumentus) Žr. II 90. Plg. dar iš senųjų raštų: Ateis wel dirbana (t. y. *dirbama* — V.A.) diena BrP I 97₁₄. Ant *Vžgawimōsios* Seredós. Sákimas DP 111₃₉. *Séjams* cziésas 'Saatzeit' MŽ II 398.

b) Andrius mato tarp medžių iš sodo gilumos kyšojantį Tuškaus *gyvenamosios* trobos raudoną stogą Vencl R II 69. Meškos už gero *akējamo* varsto palékėta BM 69. *Ganomas* vietas paprastai ganyklomis vadiname Jabl RR I 305. *Ganomą* pievą daug OG 408. *Stovimosios* vietas teatre yra visada pigesnės Jabl. Baisiai *judamas* kelias Trs. Kur du suolu grinčio sveina už stalo, vadinas krikštasuolis, t. y. *verkiamas* kampus JŽ (žr. „krikštasuolis“). Panašiai ir senuosiuose raštuose, pvz.: Gulėjo ant patalo sawa *gulamoy-kamaroy* ChB II Sam 4,7. Kamara *gulima* 'guļta, sypialnia komora, ložnica' SD 136. *Mégamoji* kammarà 'Schlafkammer' MŽ II 414. Wissi mes turime buti apreikshti pokimis *sudijemoia* sosta MT 247 b. Sedose ant *sudijemoia* sosta VEE 172₁₃. Ant *kulamos* asłos ChB Rut 3,2.

Daiktavardžių žymimam laikui ir vietai apibréžti es. l. nev. dalyviai dabar dažniausiai vartojami pastoviuoose žodžiu junginiuose, pvz.: *gyvenomas* momentas; *priimamosios* valandos (dienos); *draudžiamasis* laikotarpis (kai buvo draudžiama spauda); *rūkomasis* vagonas; *miegamas*, *dirbamas*, *priimamas*, *valgomasis* kambarys ir pan.). Jie daromi tiek iš tranzityvinių, tiek ir iš intranzityvinių veiksmažodžių.

c) Es. l. nev. dalyvio ir pažymimojo daiktavardžio santykiai gali būti dar laisvesni. Kartais dalyvis žymi veiksmą, su kuriuo daiktavardžio reiškiama sąvoka yra susijusi netiesioginiu būdu, pvz.: *mirštama* liga Nm, t. y. liga, nuo kurios mirštama (plg. *mirštami*, *alpstami* nuodai DŽ I 89); *puolamoji* (*puolimoji*) liga 'epilepsija' Mos, Kv, N 296; *séjamas* vėjas 'nedidelis šiltas vėjas, tinkamas séjai' Tv; *guliamas* duona 'duona, gaunama gulint, veltui' Prng; *skubinamas* darbas 'darbas, kurį reikia skubiai atlikti' PT 38; *priverčiamosios* pareigos 'pareigos, kurios atliekamos prievara' Vaižg RR I 43; *giedamosios knygos* 'knygos, iš kurų giedama' KGr 413; *baigiamosios* pastabos 'pastabos, kuriomis baigiamas darbas ar kalba' ir pan. Tokie es. l. nev. dalyviai su pažymimaisiais žodžiais dažnai irgi sudaro gana pastovius žodžių junginius, turinčius tam tikrų terminų vaidmenį. Čia priklauso iš daugelis kalbinių terminų, pvz.: *geidžiamoji*, *liepiamoji*, *tariamoji* nuosaka, *veikiamoji* rūšis, *esamasis* laikas, *rašomoji*, *šnekamoji* kalba ir kt.

Dalyvio ir pažymimojo daiktavardžio santykių laisvumas bei įvairumas aiškiai matyti ir XVI—XVII a. paminkluose, plg.: nusideiimas *mirsztamas* DP 510₁₁; waystā ir gedigą /ir sōpamą prieme DP 55₂ (panašiai 4214₈); apie grieka *bluszniiema* MT 60a₁₄; tatái tad' žékłas tikras/ o ne *apsirkamas* DP 458₇; wadina mus/ ant' didės ir *smurtūiemos* kowós DP 107₂₆ ir pan.

§ 7. Priemonės, laiko bei vietas santykius reiškiantys es. l. nev. dalyviai, padaryti iš tranzityvinių veiksmažodžių, kartais yra jungiami su daiktavardžių kilmininku, kuris įgalina tiksliau apibrėžti pažymimąjį žodį, pvz.: *žemės kilnojamas* darbas Vaižg RR I 156, *medžių diegiamą* diena Slnt, *mėšlo kratoma* šakutė Jabl RR I 305, *vandenės košiamas* indelis Jabl RR I 305, *avelių kerpmos žirklės* Grž, adata *pavalkų siuvamoji* JŽ I 3, *rugių séjamas* laukas Jabl R IV 90, *alaus daromas* kubilas Jnšk, *kalvarato tepamieji* taukai Slnt, *bulvių sodinamas* dangus (giedras, karpytais arba plunksniniais debesimis) Grž, *linų minamasis* laikas Jabl RR I 306, *linų minamoji* mašina Jabl RR 306, *mokslo tiriamasis* darbas tsp. ir pan. Iš senųjų raštų plg.: pluszkumas... *diewo dërgiamas* 'Bogu brzydliwa' DP 224₆; *gélmės jészkomas* Szwinnas 'ein Bleywurf' MŽ I 81; peilis... *Galwiju pjaujams* MŽ II 413; skylėlė *prákaitū iszejemoji* 'Schweißloch' MŽ II 430; kujelis *stru-nū taisoms* 'Stimmhammer' MŽ II 457; adata *lászinių įwárstomà* 'Spicknadel' MŽ II 445; sképeta *prákaitū szlóstoma* 'Schweißtuch' MŽ II 430.

Šiuose pavyzdžiuose daiktavardžio kilmininkas turi visai kitokią reikšmę, negu veikėjo kilmininkas (*genetivus auctoris*), einantis prie pasyvinė veiksmų reiškiančių neveikiamujų dalyvių (plg. § 1). Čia jis atstoja atitinkamos veiksmažodinės konstrukcijos tiesioginio papildinio galininką ir yra vartojamas kaip tam tikras nederinamasis pažyminys.

§ 8. Es. l. nev. dalyvio ir pažymimojo daiktavardžio santykiai gali būti ir visiškai priesingi, negu pasyvinėse konstrukcijose. Dabartinėje lietuvių kalboje dažnai pasitaiko žodžių junginių, kuriuose pažymimasis daiktavardis nusako dalyvio šaknies reiškiamo veiksmo *loginių subjektą*. Tokiais atvejais dalyviai reiškia ypatybes, išplaukiančias iš paties pažymimojo daikto veiksmo ar būsenos. Jie gali būti daromi iš tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių, pvz.:

Paskui (Meškausis) patepė išpiautą vietą *gydomu* vandeniu VoL 335. Pranas nuéjo į Papilę ir parnešė *gydomojo* tepalo LM 1959.XI.14. Negalima buvo jo kitaip šaukti, kaip *malonėjamu* žodžiu: Mykoliuk Vaižg RR I 37. Pamačiusi Andrių, ji piktais pažvelgė į jį *klausiamu* žvilgsniu Vencl R II 44. Jo laiškas buvo nusiustas į *vykdomąjį* komitetą tsp. Istatymu *leidžiamoji* ir *vykdomoji* valdžia ten buvo vienose rankose tsp. Visas kolūkis *atliekamą* valandą dirba prie statybos, o tu nosies nerodai Avyž P 100. Ar neturi *atliekamą* knygų? Ds. Tuoju iš dangaus pasipylė *nenutrūkstamos* vandens čiurkšlės Myk-Put S 401. Jis padarė *reikiamas* išvadas Gud-Guz KIT 613. Anelė su *skaudama* nugara griebs rugius ir riš juos į sunkius

pėdus Vencl R II 71. Per *skaudamą* pirštą sudaviau Nm. Vestuviu laikas pasitaikė labai *tinkamas* Myk-Put S 562. Jis *atsakomas* žmogus Rm.

Ypatybės, kylančios iš pažymimojo daiktavardžio reiškiamo veiksmo ar būsenos, es. l. nev. dalyviais dažnai nusakomas ir senuosiouose kalbos paminkluose, pvz.:

Idánt mūs iszmókitu... ne^ā nuplēszt ne wienám *prideramos* garbós io DP 20₂₈. O paskui to wel' klausit bālso *prideramoio* piemenés sawo DP 247₅₀. Nei kokių kitū ne *prideramu* keliu DP 247₁₂. Rēikiā... száukt su szitāje miniā /per kārsztā ir nē *paláuiamā* māldā DP 5₂₃. Teypag ir rāsztas szwé-tas... *tikimiemus* katholikámus/ yra ant prikelimo DP 50₅₄. Eimi ir atwadīnu Ebraitschka Moteri... *szindamā* BrB II Moz 2, 7. O toksai lobis kuris mumus neteip nūdemais iau *priwalams*/ bet kaip ir *atliekams* ira BrP II 326₃. Kiek wel yrā nusideimu *száukiamu* paklupdymo? AK 83₁₆. Neabeijagħimu weru reikia tiketi WP 288₂₄. Twanas prasideda... *nelaujamu* dydziu lietumi ChB I Moz 7,1. Afierawojo *degamas* afieras ChB I Moz 13,20. Naturai *pritinkama* daikta sant saka MT 227 b. Séjamas ira kunas *pagendamas*, o bus prieklētas ne *pagendamas* NT Kor 15,424⁴.

Remdamasis senųjų raštų ir giminingu kalbų duomenimis, K. Būga nustatė, kad šios reikšmės es. l. nev. dalyviai buvo vartojami dar prabaltiškuoju laikotarpiu ir yra tektini literatūrinei kalbai⁵. Daug tokų es. l. nev. dalyvių pavyzdžių iš šnekamosios kalbos randame J. Jablonskio 1922 m. gramatikoje⁶. Kadangi pagrečiui su šiais neveikiamaisiais dalyviais kartais pavartojaami atitinkami veikiamieji, buvo sprendžiamas ir ju reikšmės santykio klausimas. J. Jablonskis reikalavo tokiuose žodžiu jungiuose, kaip *atsakantis* darbas, *spiegiantis*, *cypiantis*, *verkiantis*, *raudantis* balsas, *dainuojantis* kraštas, *kurstantis* straipsnelis ir pan., veikiamuosius dalyvius keisti neveikiamaisiais (*atsakomas* darbas, *spiegiamas*, *cypiamas*, *verkiamas*, *raudamas* balsas, *dainuojamas* kraštas, *kurstomas* straipsnelis)⁷. Vėliau, sugretinus daugiau įvairiose tarmėse vartojamų es. l. veikiamujų ir neveikiamujų dalyvių, buvo prieita prie išvados, kad ir vieni, ir kiti dalyviai minėtais atvejais yra paremti tarmių faktais ir gali būti vartojami tam pačiam reikalui — iš pažymimojo daikto veiksmo (būsenos) kylančioms ypatybėms reikšti⁸.

Tačiau es. l. veikiamujų ir neveikiamujų dalyvių paralelizmas pastebimas tik tam tikrais gana retais atvejais. Pagrindiniai es. l. veikiamujų ir „aktyvinės“ reikšmės neveikiamujų dalyvių vartojimo polinkiai dabartinėje lietuvių kalboje yra skirtini.

Es. l. neveikiamaisiais dalyviais linkstama reikšti pastovesnes, pažymimujų daiktavardžių pobūdį nusakančias ypatybes, pvz.: *lim-*

⁴ Pavyzdžius iš vėlesnių XVIII—XIX a. raštų žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, 1, 533 tt., Vilnius, 1958.

⁵ K. Būga, Rinktiniai raštai 2, 117, Vilnius, 1959.

⁶ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, 1, 304 tt., Vilnius, 1957.

⁷ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai 2, 71, 76, 153—154, 307, 327 ir red. J. Paliionio pastabą 520 psl.

⁸ Žr. „Švietimo darbas“, 1926, Nr. 396—400; 1927, Nr. 11, 1237—1239.

pama liga Sv, *atliekami* pinigai Kp, Rm, *degamos* dujos Jabl, *nejudamas* turtas Al, *žindamas* veršis Prn ir pan.⁹ Be to, neveikiamieji es. l. dalyviai, reikšdami iš pažymimojo daiktavardžio veiksmo (būsenos) išplaukiančią ypatybę, dažnai turi ir galimybės ar paskirties (tinkamumo) reikšmes, pvz.: *mirštama* 'mirtinga' širdelė JD 1142, *degamos* 'kurios gali degti' balos Ds, *negrīvami* kalneliai, *nedžiūvami* berželiai Jabl, *nedegamas* stogas Jabl, *negrīžtama* praeitis T 1953 49, *neplyštamas* daiktas, *nenusėdžiamas* žmogus Ds, *derami* valgiai Up, miežiam *tinkama* dirva Nm, *netinkami* reiškiniai Vd ir pan. Aktyvinės reikšmės es. l. nev. dalyvių įvardžiuotinės formos, žymintios pastovias daiktų ypatybes, yra plačiai vartojamos naujoms savokoms bei terminams sudaryti, pvz.: *grīžtamoji* šiltinė, *atsakomas* redaktorius, *vykdomasis* komitetas, *pereinamoji* Raudonoji vėliava ir pan.

Šios reikšmės es. l. *veikiamiesiems* dalyviams nėra būdingos. Jie dažniausiai žymi ypatybes, kylančias iš konkretaus ar apibendrinto veiksмо (būsenos), kuris vyksta kartu su pagrindiniu saknio veiksmu.

a) Veiksma savoka konkreti: Kartais pavakare, sėdėdamas ant kalno, Andrius įsižiūrėdavo į *lekančius* debesis Vencl R II 21. Algirdas Boreika stovėjo pasirėmęs į stakles ir žvilgsniu lydėjo *tolstančią* inžinierę. Baltr PS 142. Bailų ir *krintantis* lapas nugąsdina Rt. Už *degančio* galio niekas negriebia Vžns. Lukošiūnas atstumė šalia *sédinčius* vyrus Krv R 214. Raudonosios Armijos lietuviškojo korpo dalys dieną ir naktį kovësi su *puolančiais* vokiečiais Cv R III 231. Tomas basas atbégdavo per *graudojantį* arimą su lauknešeliu rankose Avyž P 32.

b) Veiksma savoka apibendrinta: Nuo kalnelio reginys prasiplečia ligi pat dešinėj, pakrašty, *mėlynuojančio* šilo Myk-Put S 18. Dar visai vaisas, Ona pakliuvo į turtingus namus su *spindinčiomis* gonkomis Cv R II 29. Petras mojavo dalgiu, ... lygutėle eile guldydamas traškų, *kvepiantį* javą Balt PV I 94. Nei žiaurus oras, nei nuožmūs žvėrys nenugrēsė jų įsikurti *traškančiose* girėse Dauk. *Serganti* žmogų reikia pagodoti Sg.

Tik visiškai praradę laiko reikšmę ir kitus veiksmažodinius bruožus, es. l. veikiamieji dalyviai gali virsti atitinkamų es. l. neveikiamujų dalyvių semantiniaiši ekvivalentais, pvz.: *degantis* darbas Slnt, *atsakantis* darbas Skp, *spiegiantis* balsas Kp, *pasiturintis* žmogus rš, plg.: *degamas*, *atsakomas* darbas, *spiegiamas* balsas, *pasiturimas* žmogus. Šiuose žodžiu junginiuose tiek veikiamieji, tiek neveikiamieji dalyviai žymi pastovias, minimiems daiktams būdingas ypatybes. Taigi, pagrečiui su „aktyvinės“ reikšmės es. l. neveikiamaisiais dalyviais literatūrinėje kalboje yra vartojama tik nedaugelis subūdvardėjusių es. l. veikiamujų dalyvių (es. l. veikiamieji dalyviai literatūrinėje kalboje būdvardėja palyginti retai). Kitais atvejais šių dalyvių vartosena skiriasi: es. l. neveikiamieji dalyviai žymi

⁹ Iš senųjų raštų matyti, kad ir dalyvis *ištikimas* galėjo būti vartojamas „aktyvine“ reikšme, pvz.: Powielas s. perlaidžia giwent wîrui *Isztikimam* (t. y. tikinčiam — A. V.) su *neisztikima* DP 97¹⁹. Tačiau jau XVI a. šis dalyvis dažniausiai buvo vartojamas kaip paprastas būdvardis, atsięs nuo veiksmažodžio *ištiketi* (pavyzdžius žr. DŽ IV 245). Reikšmės atžvilgiu panašiai yra izoliuoti nuo veiksmažodžių ir būdvardžiai *tariamas*, *galimas*, *teigiamas*, *neigiamas* (plg. *taremoghi* i jednones affiera MT(PM)52s).

pastovias, kalbamųjų daiktų pobūdį nusakančias ypatybes, o es. l. veikiamieji dalyviai — ypatybes, kylančias iš dabartyje arba sakinio tarinio nurodytu laiku trunkančių veiksmų ar būsenų.

Kai kurie es. l. neveikiamieji dalyviai, padaryti iš tranzityvinių veiksmažodžių, gali būti suprasti dviprasmiškai: aktyvine ir pasyvine reikšme, pvz.: *žinomas žmogus*¹⁰ 'kuris žino, išmano' Ds, *suprantamas žmogus* 'kuris supranta' Pn, *griaunamas* vėjas 'kuris žmogų griauna' Trk, *kandamos* musios 'musės kandiklés' Ds, *vagiama* giminė (plg.: Aš *geriamos*, bet ne *vagiamos* giminės Sv) ir pan. Si aplinkybė siaurina „aktyvinės“ reikšmės es. l. neveikiamujų dalyvių vartojimo ribas. Literatūrinėje kalboje tokiai atvejais dažniausiai vartojami es. l. veikiamieji dalyviai (*suprantantis*, *žinantis* žmogus, *griaunantis* vėjas, *kandančios* musės ir pan.).

Reikia pasakyti, kad tarmėse pasitaiko pasakymų, kuriuose „aktyvinės“ reikšmės es. l. nev. dalyviai žymi ypatybes, susijusias ir su konkrečiais, tarinio nurodytu laiku vykstančiais veiksmais (būsenomis), pvz.: *Degama* ugnis 'kuri dar tebedeiga' sunku ažgesyti Ds; Dvi buvo mergiotės augamos Vb; Susirinko, suglemžė sau *patinkamus* daiktus Grdn; Neklaušyki, bernuželė, vėjelio *pučiamo* ir susiedėlių šunelių lojančių JD 465. Literatūrinei kalbai tokie pasakymai nebūdingi ir pasitaiko tik su vieno kito veiksmažodžio es. l. nev. dalyviu (pvz.: Ji beveik ir neturi žmogaus, kuriam galėtų pasisakyti savo *esamus* ir *nesamus* vargus Sim VK I 158—159).

§ 9. Daugelis atributyvinių es. l. nev. dalyvių ne tik turi būdvardžių reikšmę, bet pasižymi ir būdvardžiams būdingomis morfologinėmis ypatybėmis.

a) Jie gali turėti aukštėsniojo ir aukščiausiojo laipsnio formas, pvz.:

Kieme, namų ir medžių užuovėjoj, pasienių ir patvorių atokaitoj pavasaris atrodė *regimesnis*, negu atvirame lauke Myk-Put S 95. Užeinamėnėse vietose yra ir kitas namų galas, vadintamas seklyčia LT II 426. Sa viškio užgaunamėnės plūdimas negu svetimo rš (DŽ III 185). Jis mylimas, bet šis dar *mylimesnis* Jabl RR I 306. Nuéję ieškoti geresnės, *gyvenamėnės* vietas Sim (DŽ III 374). Tėvas dabar bus dar *nesukalbamesnis*, negu anksčiau Myk-Put S 549. Čia nelabai édamas šienas, avims reikia édamensio Š (DŽ II 838).

Vitkaus šulinys su laiku pasidarė ne tik merginų, bet ir kaimo bernų *mégstamiausia* vieta Cv R III 223. Kitą rytą jis mègino pasišaipyti iš savo *mylimiausio* vaiko Gud-Guz KIT 198. Azija yra *gyvenamiausia* pasaolio dalis DŽ III 374. Tamstos dvare, ponas Skrodski, jų (t. y. valstiečių — V.A.) gyvenimas yra *nepakenčiamiausias* Myk-Put S 294. Pas daktarą Mastaitį buvo pats ramiausias, pats *tinkamiausias* Karoliui kampelis Gud-Guz KIT 183. Uršulės rūsio paslaptį miestelyje žinojo tik keletas *patikimiausių* žmonių Cv R III 159.

b) Iš jų gausiai daromi būdo prieveiksmiai su galūne *-ai*, pvz.:

Iš lėto nulipdamas nuo tribūnos, Ignotas *tiriama* peržvelgė salę Gud-Guz KIT 799. Vanagėlis tik *paniekinamai* nusispiovė Gud-Guz KIT 228.

¹⁰ Plg. dar dalyvio *nežinomas* reikšmę šiuose sakinuose: *Nežinomam* (t. y. kuris nežino) možna apskaliateyt Sn. Bile kam, *nežinomam* (t. y. kurio nežino) neduos Sn.

Martai taip *neapsakomai* ramu, kad jis čia Sim R VI 79. Mums būtina *nenuilstamai* ugdyti kritiką ir savikritiką Šimk Al 53. Jau *užtenkamai* po rugieną atsibadžiau kojas Gs. Adomas émè vos *girdimai* kikenti Vencl R (DŽ III 330). Apmetų bus *užtenkamai* Brs. Viskas *mirštamai* nuobodžiai, vienodai sustatyta Vaižg RR I 70. Moterys tiesiog *ižeidžiamai* nusisuko nuo Anés Sim VK I 29. Mažrimas *pritariamai* linktelėjo galvą Avyž P 45. Kas krivulei reik', *išmanomai* pasisakém Dn D 90. Anie jam papasakos, kokios buvo girios *atminamai* dar pirm 60, 70 metų Žemaičiuose Dauk R 166. Man *atminamai* išskrito čia mišką JŽ I 136. Arkliai *neatlaikomai* į pievas bégę BsV 184. *Ariamai* sėjai burokus (t. y. apséjau ir apariau) JŽ I 106.

Taip pat ir senuosiuose raštuose, pvz.: Tatai pirmai *regimai* ira parodita MT (PM) 23₁₄. Teuždega *nelaujamay* lompas ChB II Moz 27,20. Stiprey o *neatmáinomáy* tikiel MP 135 b₁₅. *Neischkalbamai* daug skarba WP 221₁₂. Garas ne *ižkinčiamay* smirdus SP 256₄.

Šie prieveiksmiai savo ruožtu kartais laipsniuojujami, pvz.: Reikia *pri-einamiau* rašyti, kad būtų *suprantamiau* rš (DŽ II 786).

c) Iš es. l. nev. dalyvių literatūrinėje kalboje gali būti daromi išvestiniai daiktavardžiai. Dažniausiai jie daromi su priesaga -umas, pvz.: *tiñkamas* — *tinkamùmas*, *rëgimas* — *regimùmas*, *skaítomas* — *skaitomùmas*, *giřdimas* — *girdimùmas*, *pàperkamas* — *paperkamùmas*, *nenùgali-mas* — *nenugalimùmas* ir pan., plg.: *gražùs* — *grazùmas*, *báltas* — *baltùmas*. Pažymétina, kad šie išvestiniai daiktavardžiai dažnai išlaiko galimybės reikšmę, kuria turi daugelis es. l. nev. dalyvių. Iš es. l. nev. dalyvių daromi ir daiktavardžiai su priesaga -ybé, pvz.: *gälimas* — *galimybé*, *ne-žinomas* — *nežinomýbé*, *tíkimas* — *tikimýbé*. Daiktavardiniai dariniai iš es. l. nev. dalyvių turi abstrakčią reikšmę ir yra būdingi literatūrinei rašomajai, ypač publicistikos ir mokslo veikalų, kalbai.

§. 10. Es. l. nev. dalyviai gali būti vartojami ir be pažymimojo žodžio, pvz.: Alaus turék ir *bijomam*, ir *mylimam* Jabl (DŽ I 93). O jei negausiu tos *norimosios*, palauxsiu augančiosios Sch 43. Tokiais atvejais įvardžiuotiniai es. l. nev. dalyviai kartais d a i k t a v a r d é j a. Pažymétina, kad es. l. nev. dalyviai, kurie yra artimiausi būdvardžiams, daiktavardéti yra linkę labiau už visus kitus lietuvių kalbos dalyvius. Įvardžiuotiniai es. l. nev. dalyviai, turinčiais daiktavardžių reikšmę, dažniausiai žymimi mašinu (*kertamóji*, *kuliamóji*, *piaunamóji*), kambariu (*valgomàsis*, *miegamàsis*, *priimamàsis*), o kartais ir kitų daiktų bei asmenų pavadinimai (*teisiamàsis*, *kaltinamàsis*, *mylimàsis* ir pan.), pvz.:

Motiejus, nusikratęs tinginiu, nuo pat ankstyvo ryto triūsési *valgomajame* apie bufetą Myk-Put S 319. Netrukus *nepažistamieji* ižengé į plentės laukus Cv R III 123. *Kuliamoji* pirmąkart tą rudenį apsilankė Vengrės slényje Cv R III 34. Kai nudryžuosiu *sédimąjų*, tai ilgai atminsi Ds. O *mokamųjų* daug turi? Balt PV I 262. Pranaitis aistringas medžiotojas ir šaunamojo mėgėjas Myk-Put S 6. Neilgai tepapirksi, bevezint neliks *per-kamųjų* ŽR II 406. Karaliaus *gyvenamosios* kambariai ne tokie milžiniški, kad galėtų sutilpti tokia daugybė žmonių Sim VK I 12.

Iš neįvardžiuotinių dalyvių literatūrinėje kalboje daiktavardžio reikšmę turi tik dalyvis *pažystamas*, pvz.:

Mes kalbėjom apie paliktus toli, priešo okupuotoje tėvynėje, bendrus *pažystamus* Cv R III 257. Tarnaitė dabar jį sutiko draugiškai, kaip seną *pažystamą* Vencl R II 57.

Tarmėse ir senuosiuose raštuose retkarčiais pasitaiko ir daugiau daiktavardžiais virtusių neįvardžiuotinių dalyvių, pvz.: *kándamas* 'valgomas duonos gabalas' Švn, Lp, Rdm, Lš; *pakabınamas* 'pakaba drabužiams' Rm; *véldamas* 'valdinys' DP 4₉, 85₄₂, 484₄₄, 497₁₃, 498₄₄, 499₁, plg.: Kiti karálus prałobsta /iżg grínumo sawúiu wéldamu 'swych poddanych' DP 4₉. Wieszpataua... qnt' wełdamu sawiąu 'nad poddanymi swymi' DP 497₁₃. Iemus iu *weldamie*... tur padéti WP 269₉.

§ 11. Iš atributyvinių es. l. nev. dalyvių reikšmių apžvalgos matyti dvi skirtinges jų vartojimo tendencijos.

Vieni es. l. nev. dalyviai turi neveikiamosios rūšies reikšmę ir nusako iš pasyvinio veiksmo kylančias ypatybes. Jie yra daromi iš tranzityvinių arba tiesioginio papildinio reikšmés kilmininką valdančių veiksmažodžių.

Kiti es. l. nev. dalyviai, forma nesiskiriantys nuo aukšciau minėtų, yra vartojami kaip būdvardžiai. Jie žymi su veiksmu įvairiopai susijusias pastovias daiktų ypatybes ir gali būti daromi tiek iš tranzityvinių, tiek ir iš intranzityvinių veiksmažodžių. Nei rūšies, nei laiko reikšmių šie es. l. nev. dalyviai neturi.

Nors tikslią ribą tarp vienos ir kitos reikšmés dalyvių nubréžti kartais sunku, jų skirtumas lietuvių kalboje yra gerai jaučiamas. Būdvardiškai vartojami es. l. nev. dalyviai savo reikšme dažnai esti gerokai nutolę nuo atitinkamų dalyvių, turinčių rūšies ir laiko kategorijas. Pvz., sakinyje „Si traktoriaus *ariama* žemé netrukus sužaliuos“ dalyvis *ariama* žymi dabartyje vykstantį konkretų pasyvinį veiksmą, o sakinyje „Mūsų kaime šimtai hektarų *ariamos* žemės“ jis jau pavartotas kaip būdvardis, apibréžiantis žemės rūšį. Tas pats būdvardinės reikšmés dalyvis gali reikšti įvairius santiukius su pažymimuoju žodžiu, pvz.:

Kur pasidėjo *ariami* pavalkai? Er. Pasogėlio davei palšų jautelių *ariamu*, margų karvelių laidomų Vrn. Lig paklonei bus *ariamas* varstas Kp. Buvo jau *ariamas* laikas Jabl (plg. dar: kasdien *geriamas* vanduo ir *geriamas* stiklelis, *gerama* diena).

Konkrečios pasyvinės reikšmés ekvivalentus gali turėti tik iš tranzityvinių (arba tiesioginio papildinio reikšmés kilmininką valdančių) veiksmažodžių padaryti es. l. nev. dalyviai.

§ 12. Atributyvinių es. l. nev. dalyvių vartosenos dvilypumas yra ilgos istorinės raidos padarinys.

Lietuvių kalbos es. l. nev. dalyviai yra padaryti iš veiksmažodžių esamojo laiko kamieno su priesaga *-mo-* ir turi neabejotinų atitikmenų latvių kalboje bei slavų kalbų šeimoje, plg. liet. *vedamas*, lat. *vedams*, s. sl. *vedomъ*; liet. *nēšamas*, lat. *nesams*, s. sl. *nesomъ*. Sen. prūsų kalboje, 1545 m. Enchiridione, randame panašios reikšmés dalyvi *poklausimanas* (stawidas madlas | ast... enimmewingi bhe *poklausimanas* 'solche Bitte sind... angeneme vnd erhöret' ASpr 39₁₉), kuris dažnai gretinamas su grai-

kų bei indoariečių medialiniais dalyviais, turėjusiais priesagą *-m(e)no-*, plg. gr. φερόμενος, skr. bháramāṇah 'nešamas', av. barəmna — 'nešamas, jojantis'. Kadangi garsų junginys *mn* prieš balsius tam tikrais atvejais yra virtęs ¹¹, lietuvių, latvių bei slavų kalbų es. l. nev. dalyviai irgi buvo kildinami iš aukšciau minėtų medialinių dalyvių su priesaga *-m(e)no-* (*-mo-<*-mno-*), kurių reikšmė graikų bei indoariečių kalbose buvo laikoma seniausia, būdinga ide. prokalbei¹². Tuo būdu lietuvių kalbos es. l. nev. dalyvių priesaga *-mo-* buvo laikoma skirtingos kilmės, negu tokį vardžodžių, kaip *dúmas*, *kiēmas*, *šémas* ir pan.¹³ Kalbant apie baltų bei slavų kalbų es. l. nev. dalyvius, stengtasi iškelti, kaip pirminę, jų „medialinę“ bei pasyvinę reikšmę, o kitos vardžodinės reikšmės buvo aiškinamos minėtų dalyvių būdvardėjimu¹⁴. Tačiau ši hipotezė verčia gana dirbtinai skaidyti tos pačios priesagos dalyvius ir vardžodžius į dvi skirtinges kilmės formų grupes ir nėra pakankamai pagrįsta morfologijos bei semantikos duomenimis.

Pirmausia, sen. prūsų kalbos paminkluose tėra vienas (aukšciau minėtas) dalyvio su priesaga *-mano-* pavyzdys. Kitos prūsų kalbos vardžodžių formos, kurias kartais bandoma kildinti iš medialinių dalyvių, gali būti ir kitaip interpretuojamos. Iš J. Endzelyno siūlomų būdvardžio *enimumne* ‘anganeme’ ASpr 57₃₂ taisymų (*enimamne, *enimamnē ir *enimamen)¹⁵ trečiasis gali būti paaiškintas ir galūnės **-men* pakeitimui į *-mne-* dėl panašiai skambančio vokiško žodžio *angenehme* įtakos; šiuo atveju čia turėtume es. l. nev. dalyvį su priesaga *-mo-*. Daiktavardis *schumeno* 'drot' (kurpiaus siūlas) ASpr V 507 (šaknis *siū-*)¹⁶ veikiausiai yra priebalsinio *-men-* kamieno daiktavardis (plg. skr. *syúman* 'raištis, siūlē') su *-o-* kamieno galūne, plg. liet. *ākmenas* Rm, Kv, *máumenas* Rdd, *stúomenas* Srv. Daiktavardis poadamynan 'sušemilch' ASpr V 695, kuriame irgi buvo spėjama esant priesagos *-m(e)no-* variantą¹⁷, gali būti padarytas su priesaga *-in-* kaip liet. *ariaminis* 'kuriuo aria' DŽ I 242 ir lat. (tarm.) *ajamine* 'dirva'¹⁸. Be to, jei visas minėtas formas laikytume kilusiomis iš priesagos *-m(e)no-* dalyvių, reikėtų pripažinti, jog šie dalyviai sen. prūsų kalboje turėjo net ketveriopą priesagos vokalizmą: *-mano-*, *-meno-*, *-mino-* ir *mno-*, o tai sunkiai įtikima. Dėl dalyvio *poklausimanas* irgi buvo abejojama.

¹¹ Žr. J. Schmidt, Kritik der Sonantentheorie, 87 tt., 93 tt. 151, Weimar, 1895; K. Brugmann, Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre der indogermanischen Sprachen, 1, 347, Strassburg, 1897; 2, 1, 230, Strassburg, 1906.

¹² Žr. J. Schmidt, min. veik., 101, 142—143; K. Brugmann, min. veik., 2, 1, 230 tt.; A. Meine, Общеславянский язык, 269, Москва, 1951.

¹³ Plg. K. Brugmann, min. veik., 2, 1, 230 tt., 245 tt.

¹⁴ Plg. W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, 2, 139—140, 400, Göttingen, 1928; A. Meine, min. veik., 268—269.

¹⁵ Žr. J. Endzelins, Senprūšu valoda, 128, 168, Rīgā, 1943; Altpreussische Grammatik, 195, Riga, 1944.

¹⁶ Su priesagos **-m(e)no* dalyviais ji sieja J. Endzelynas, žr. J. Endzelins, Senprūšu valoda, 128; ZfslPh 18, 107.

¹⁷ Žr. J. J. Mikkola, AfslPh 39, 12 tt.; J. Endzelin, St. balt. 4, 139 tt.; E. Fraenkel, Die baltischen Sprachen, 37, Heidelberg, 1950.

¹⁸ Žr. J. Endzelins, Senprūšu valoda, 228—229; Altpreussische Grammatik, 195.

E. Benvenistas jį laikė bevardės giminės es. l. nev. dalyviu su priesaga *-mo* (*poklausīman*), prie kurio galūnė *-as* buvo klaidingai pridurta dėl derinimo su daiktavardžiu *madlas*¹⁹. Nors šis spėjimas vėliau buvo kritikuotas²⁰, tačiau skirtingų giminėj (*enimmewingi* ir *poklausīmanas*) formų samplai-ka minėtame sakinyje ir atitinkamų dalyvių nebuvinimas kitose baltų kalbose bei slavų kalbų šeimoje gali ir toliau kelti abejonių dėl prūsų kalbos priesagos *-mano-* autentiškumo.

Antra vertus, jei baltų prokalbėje kitados iš tikrujų būta dalyvių su priesaga *-mano-*, tai vis vien nėra pagrindo juos laikyti lietuvių bei latvių kalbų es. l. nev. dalyvių su priesaga *-mo-* prototipais. Šių abiejų priesagų dariniai indoeuropiečių kalbose neišplaukia vieni iš kitų, bet gali būti vartojami toje pačioje chronologinėje plotmėje. Pavyzdžiui, tocharų kalbose, kurias su baltų bei slavų kalbomis sieja daug bendrų ypatybių, randame dalyvinių formų su priesagomis toch. A *-mām*, toch. B *-mane*, atitinkančių graikų bei indoiraniečių medialinius dalyvius ir turinčių tą patį priesagos vokalizmo laipsnį, kaip s. pr. *poklausīmanas*, pvz.: toch. A *kālpnāmām*, toch. B *kalpaskemane* iš *klyaus-* 'girdēti' ir *pan.*²¹ Pagrečiui su šiomis dalyvinėmis formomis tocharų kalbose buvo vartojami ir veiksmažodiniai būdvardžiai su priesagomis toch. A *-mo*, *-m*, toch. B *-mo*, pvz.: toch. A *pāknāmo*, toch. B *pāknamo* 'ketinantis', toch. A *kuypam* 'norintis'²². Pažymétina, kad daugelis šių veiksmažodinių būdvardžių tiek daryba, tiek reikšme maždaug atitinka lietuvių kalbos es. l. nev. dalyvius, plg.: toch. B *wāskamo* 'judamas, judrus' iš šaknies *wāsk-* 'judēti', *ynamo* 'einantis, einamas' iš *i-* 'eiti', toch. A *cāmpam*, *cāmpamo*, toch. B *cāmpamo* 'pasiturimas, turtin-gas' iš *cāmp* — 'galéti'.

Nauji indoeuropiečių (ypač anatolikų ir tocharų) kalbų duomenys gerokai pakeitė tradicinę pažiūrą į graikų bei sen. indų kalbų dalyvių reikšmės archaiškumą. Priesagos *-m(e)no-* darinių medialinė reikšmė, matyt, irgi nėra pati seniausia. Pavyzdžiui, ji visiškai nebūdinga aukščiau minėtiems tocharų kalbų dalyviams su priesaga *-mane-* (*-mām-*)²³. Veikiausiai priesagos *-m(e)no-* dariniai yra kilę iš priebalsinio *-men-* kamieno vardžių, išplėstų formatu *-o-*²⁴, ir medialinių dalyvių reikšmę gave jau atski-rose ide. dialektų grupėse. Veiksmažodinių būdvardžių su priesaga *-nt-*,

¹⁹ Žr. E. Benveniste, Le participe indo-européen en *-mno-*, BSL 34, 5 tt. Šiai nuomonei pritarė A. Mejé (žr. A. Meñe, min. veik., 269), o pradžioje ir E. Frenkelis (žr. E. Fraenkel, Die baltische Sprachwissenschaft in den Jahren 1938—1940, 18, Helsinki, 1941), kuris vėliau jos atsisakė (žr. E. Fraenkel, Die baltischen Sprachen, 34, Heidelberg, 1950).

²⁰ Žr. J. Endzelin, St. balt. 4, 140 tt.; Altpreuussische Grammatik, 195; Ch. Stang, Das slavische und baltische Verbum, 207, Oslo, 1942.

²¹ Žr. B. Krauze, Tocharian language. — Точарские языки, сб. статей, toliau — ТЯ), 68, Москва, 1959; И. А. Мельчук, Краткий очерк морфологии тоcharских языков, ТЯ 171, 178, 193, 200, 201.

²² Žr. B. Krauze, min. veik., 70; И. А. Мельчук, min. veik., 194.

²³ Žr. Э. Бенвенист, Тоcharский и индоевропейский, ТЯ 97.

²⁴ Plg. E. Benveniste, Le participe indo-européen en *-mno-*, BSL 34, 14; Э. Бенвенист, Индоевропейское именное словообразование, 146, 149, Москва, 1955.

padarytų iš tranzityvinių veiksmažodžių, pasyvinė reikšmė anatoliukų kalbose²⁵, jų santykis su tos pačios priesagos vardažodžiais²⁶, tocharų kalbos dalyvių su priesaga *-u* rūšinis neutralumas²⁷ bei kiti panašūs faktai verčia manyti, kad ide. prokalbei priskirti aktyviniai dalyviai (kaip ir veiksmažodiniai būdvardžiai su priesagomis *-to* ir *-no-*) kitados taip pat neturėjo rūšies kategorijos²⁸. Kuo giliau leidžiamės į senovę, tuo glaudesnius matome dalyvių ir vardažodžių genetinius ryšius.

Tad labiausiai tikėtina, kad ir lietuvių kalbos es. l. nev. dalyviai visų pirma yra sietini ne su priesagos *-m(e)no-* medialiniai dalyviai, bet su priesagos *-mo-* vardažodžiais, kurie kitados buvo daromi ne tik iš esamojo laiko kamieno, bet (dar senesniais laikais) ir iš veiksmažodinių šaknų, pvz.: liet. *dúmai* (daiktav.), *dúmas* (būdv.), lat. *dáumi*, s. sl. *dymъ*, s. ind. *dhūmáh* gr. θύμος 'dvasia, troškimas', plg. s. sl. *dujъ*, 'pučiu, gr. θύω 'pučiu, rūkau'²⁹; s. ind. *gharmáh* 'karštis', gr. θερμός 'karštas', lot. *formus* 'šiltas', plg. s. sl. *goréti* 'degti'³⁰; s. ind. *bhimáh* 'baisus' plg. lat. *bítiēs*, liet. *bijótis*³¹; s. ind. *pra-stímah* 'suspaustas, sugrūstas', plg. liet. *stýroti* (šaknis *stí-*)³² ir pan. Ilgainiui buvo apibendrinta šių vardažodžių daryba iš esamojo laiko kamieno. Lietuvių, latvių bei slavų kalbų es. l. nev. dalyviai iš pradžių veikiausiai irgi yra buvę veiksmažodiniai būdvardžiai, kurie vėliau priartėjo prie veiksmažodžio sistemos ir gavo dalyviams būdingas rūšies bei laiko reikšmes³³.

§ 13. Šią prielaidą patvirtina ir es. l. nev. dalyvių vartosena. Matėme, kad lietuvių kalboje es. l. nev. dalyviai dažniausiai vartojami kaip

²⁵ Žr. J. Friedrich, Hethitisch und „kleinasiatische“ Sprachen, 32, Berlin—Leipzig, 1931; И. Фридрих, Краткая грамматика хеттского языка, 146—147, Москва, 1952; H. Kronasser, Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen, 210, Heidelberg, 1956.

²⁶ Žr. Э. Бенвенист, Индоевропейское именное словообразование, 157 tt.; G. R. Solta, Gedanken über das *nt-* Suffix, Wien, 1958; В. В. Иванов, О значении хеттского языка для сравнительно-исторического исследования славянских языков. — «Вопросы славянского языкоznания», 2, 17, Москва, 1957.

²⁷ Žr. B. Krauze, Tocharский язык, ТЯ 68; Э. Бенвенист, Тоcharский и индоевропейский, ТЯ 97.

²⁸ Plg. Э. Бенвенист, Индоевропейское именное словообразование, 156—157; Тоcharский и индоевропейский, ТЯ 97.

²⁹ Žr. A. Walde, J. Pokorný, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, 1, 835 tt., Berlin und Leipzig, 1930; E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, 110, Heidelberg, 1955 tt.

³⁰ Žr. K. Brugmann, min. veik., 2. 1, 246; A. Walde, J. Pokorný, min. veik., 1, 687—688.

³¹ Žr. A. Walde, J. Pokorný, min. veik., 2, 125; E. Fraenkel, min. veik., 43.

³² Žr. A. Walde, J. Pokorný, min. veik., 2, 125. Kitus panašius pavyzdžius žr. K. Brugmann, min. veik., 2. 1, 246 tt.; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, 1, 552 tt., Göttingen, 1924; А. Мейе, Общеславянский язык, 285, Москва, 1951.

³³ Su priesagos *-mo-* vardažodžiais slavų bei baltų kalbų es. l. nev. dalyvius sieja ir B. Havranekas knygoje „Genera verbi v slovanských jazyčich“, 1937 (žr. E. Fraenkel, Die baltische Sprachwissenschaft in den Jahren 1938—1940, 16, Helsinki, 1941; minėtoji B. Havraneko knyga straipsnio autorui buvo neprieinama); plg. dar T. Lehr-Spławiński, Cz. Bartula, Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym, 89, Wrocław—Kraków, 1959.

būdvardžiai, žymintys galimybę, paskirtį, reikiamybę, nusakantys priemonės, laiko bei vienos savykius. Jie gali būti daromi iš intranzityvinių veiksmažodžių, o ir tada, kai esti padaryti iš tranzityvinių, dažnai neturi rūšies bei laiko reikšmių. Tokios es. l. nev. dalyvių vartosenos negaliama paaiškinti būdvardėjimu, aukščiau minėtų gramatinių kategorijų pradimui. Ji yra būdinga ne tik seniausiems lietuvių kalbos paminklams, bet ir giminingoms kalboms. Latvių kalboje es. l. nev. dalyviai irgi gali būti daromi iš intranzityvinių veiksmažodžių ir reikšti iš pažymimojo daikto veiksmo (būsenos) kylančią ypatybę, pvz.: *lipama* sērga 'limpama liga' *mirstams* cilveks 'mirštamas, mirtingas žmogus' *plistamas* lietas 'plyštami daiktai' ir pan.³⁴ Turėdami galimybės bei paskirties reikšmes, latvių kalbos es. l. nev. dalyviai taip pat dažnai žymi priemonės, laiko bei vienos savykius, pvz.: *skutamais* nazis 'skustuvas', *šaujams* pulveris 'šaunamas parakas', *jājams* kumeliš 'jojamas žirgelis', *šujama* adata 'siuvama adata'; *sējams* laiks 'sėjamas laikas', *mirstamā* diena 'mirštamoji diena'; *dzīvojama* vieta 'gyvenama vieta, butas', *guļama* istaba 'miegamas kambarys' ir pan.³⁵ Sen. slavų kalboje dalyviai su priesaga *-mo- irgi gali būti varotojami ne tik neveikiamajai rūšiai sudaryti, bet ir kaip būdvardžiai, pvz.: vši znaemii ego Luk 23,49 'visi pažūstami jo', učenikъ... *taimъ* Jon 19,38 'mokinys... slepiamas (=slaptas)'³⁶; kai kurie iš jų yra nepriklausomi nuo atitinkamų veiksmažodžių esamojo laiko kamieno, plg.: *pitomъ* 'nupenetas, riebus' ir *pitaje, pitēje* (bendratis *pitati, pitēti* 'maitinti')³⁷. Es. l. nev. dalyviai sen. slavų kalboje, kaip ir lietuvių bei latvių kalbose, labai dažnai turi galimybės bei tinkamumo reikšmes (ypač su neiginiu), pvz.: *vidimъ* 'visibilis, matomas', *nerazločimъ* 'neperskiriamas', *nepobědimъ* 'ne-nugalimas' ir pan. (plg. rusų kalbos veiksmažodinius būdvardžius su priesaga -m-: незримый, непобедимый ir t. t.). Be to, šie dalyviai taip pat gali turėti „aktyvinę“ reikšmę (pvz., *vědomъ* 'žinantis, mokytas', plg. liet. *žinomas* žmogus) ir būti daromi iš intranzityvinių veiksmažodžių, pvz.: *dvižimъ* 'judamas', *visimъ* 'kabamas' (plg. rus. зависимый), *ležimъ* 'gulimas'. Pagrindinių reikšmių sutapimas lietuvių, latvių ir sen. slavų kalbose rodo, jog būdvardinė, rūšies atžvilgiu indiferentiška es. l. nev. dalyvių vartosena yra pirminė³⁸, ir įgalina semantiškai pagrasti jų sąsają su aukščiau minėtais ide. būdvardžiais, turinčiais priesagą -mo-. Šie būdvardžiai reiškė su veiksmu susijusias daikų ypatybes, tačiau neturėjo veiksmažodinių kategorijų. Matyt, dalis šių būdvardžių, padarytų iš tranzityvinių veiksmažodžių, vėliau buvo įtraukta į veiksmažodžio sis-

³⁴ Kitus pavyzdžius žr. K. Būga, Rinkiniai raštai, 1, 535—536; J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, 999—1000, Rīgā, 1951.

³⁵ Žr. J. Endzelins, min. veik., 998—999 ir K. Būgos rankraštį „Medžiaga neveikiamiesiems dalyviams“, VVU Rankraščių skyrius, Nr. D 464 (Rš 773).

³⁶ Žr. A. Bažan, Руководство по старославянскому языку, 273, Москва, 1952.

³⁷ Žr. A. Bažan, min. veik., 273; A. Meye, min. veik., 269; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, 2, 140, Göttingen, 1928.

³⁸ Būdvardinės es. l. nev. dalyvių vartosenos archaiškumą rodo ir lyginimas su sen. rusų kalbos duomenimis, žr. B. A. Larin, Из заметок о русско-литовских соответствиях. — «Научный бюллетень Ленинградского гос. университета», 11—12, 30—31, Ленинград, 1946.

temą ir gavo laiko bei rūšies reikšmes. Tačiau daugelis jų ir toliau buvo daromi iš intranzityvinių veiksmažodžių ir vartojami kaip būdvardžiai. Tuo paaiškinamas es. l. nev. dalyvių vartosenos dvilypumas, pastebimas tiek lietuvių, tiek ir latvių bei sen. slavų kalbose.

IŠVADOS

1. Tik dalis lietuvių kalbos atributyviniai es. l. nev. dalyvių nusako ypatybes, kylančias iš pasyvinio veiksmo, ir turi laiko reikšmę. Kita dalis es. l. nev. dalyvių nei rūšies, nei laiko nereiškia. Šie dalyviai gali būti daromi tiek iš tranzityvinių, tiek ir iš intranzityvinių veiksmažodžių. Jie vartojami kaip tam tikri būdvardžiai ir žymi pastovias daiktų ypatybes.
2. Es. l. nev. dalyviai dažniausiai turi galimybės bei paskirties (tinkamumo) reikšmes.
3. Atributyviniai es. l. nev. dalyviai, žymintys pastovias daiktų ypatybes, vartojami priemonės, laiko, vienos ir kt. santykiams reikšti. Jie yra produktyvūs ir tinka naujų sąvokų bei terminų darybai.
4. Kai kurie es. l. nev. dalyviai nusako iš pažymimojo daikto veiksmo (būsenos) kylančias ypatybes. Tam tikrais atvejais šie dalyviai gali būti vartojami lygiagrečiai su es. l. veikiamaisiais dalyviais. Tačiau bendrieji es. l. neveikiamujų ir veikiamujų dalyvių vartosenos polinkiai yra skirtingi. Es. l. neveikiamaisiais dalyviais paprastai reiškiamos pastovios būdingos daiktų ypatybės, skiriančios pažymiuosius daiktus nuo kitų panašių daiktų. Antra vertus, atitinkami es. l. veikiamieji dalyviai dažniausiai nusako ypatybes, kylančias iš dabartyje arba sakinio tarinio nurodytu laiku vykstančių veiksmų (būsenų), ir tik retais atvejais gauna būdvardžių reikšmę.
5. Es. l. nev. dalyvių artimumą būdvardžiams rodo ir morfologinės ypatybės. Jie gali būti laipsniuojami, iš jų daromi prieveiksmiai bei daiktavardžiai. Retais atsitikimais jie daiktavardėja.
6. Būdvardinė es. l. nev. dalyvių vartosena lietuvių kalboje yra senovinė ir veikiausiai paveldėta iš tų laikų, kai iš veiksmažodžių daromos vardažodžių formos su priesaga *-mo-* dar nebuvo ištruktos į veiksmažodinių rūšies bei laiko kategorijų sistemą.

Sutrumpinimai

A	— Auszra. Tilžėje 1883—1886.
AfslPh	— Archiv für slavische Philologie. Berlin (nuo 1876 m.).
AK	— Katechismas aba pamokimas wienam kvriamgi kriksczionivy reykiamas... Vnstrukt iszspāustas WILNIVY... (Anoniminis 1605 m. katekizmas, cituojamas pagal leidinį: Der polnische Katechismus des Ledesma und die litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605... interlinear herausgegeben von Ernst Sittig. Göttingen, 1929).

- Al — Alytūs.
 ASpr — Die altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch von Dr. Reinhold Trautmann. Göttingen, 1910.
 ASpr V — Elbingo žodynėlis, cituojamas pagal ASpr.
 Avyž P — J. Avyžius, Palikimas, Vilnius, 1951.
 Balt PV — J. Baltušis, Parduotos vasaros, I, Vilnius, 1957.
 Baltr PS — A. Baltrūnas, Pavasario srautas. Vilnius, 1953.
 Bil R — J. Biliūnas, Raštai, I—II, Vilnius, 1954.
 BK — Naudinga būtių knygele..., parasyta par G. D. Settegast, Petropilie 1848.
 BM — Litauische Mundarten, gesammelt von A. Baranowski, Band I: Texte aus dem Weberschen Nachlass herausgegeben von Dr. Franz Specht... Leipzig, 1920.
 BrB — Biblia tatai esti Wissas Schwentas Raschitas Lietuwischkai pergulditas per Jana Bretkuna Lietuvas Plebona Karaliačiuie (1579—1590. Cituojama iš Vilniaus valst. universiteto fotokopijos).
 BrP — Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu... Per Iana Bretkuna... Karaliauciuie... 1591.
 Brs — Barstýčiai, Sedos r.
 Brt — Bažtininkai, Vilkaviškio r.
 BSL — Bulletin de la Société linguistique de Paris (nuo 1869 m.).
 BsP — Lietuviškos pasakos yvairios. Surinko Dr. J. Basanavičius, I—IV, Chicago, 1903—1905.
 BsV — Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Dr. J. Basanavičius, Chicago, 1903.
 ChB — Biblia tatey ira Rasztas Szwętas... perguldytas Lietuviszkań liežūviń užmariose nog Samuelies Baguslawo Chylińska (1660 m. Chilinskio biblija).
 Cv R — P. Cvirka, Raštai, I—XI, Vilnius, 1949—1953.
 Ciurl R — S. Čiurlionienė-Kymantaitė, Rinktiniai raštai, I—III, Vilnius, 1956.
 Dauk R — S. Daukantas, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1955.
 DD — S. Daukantas, Darbay senuju Lietuviu yr Zemayciu, 1882, Kaunas, 1929.
 DnD — Christian Donalitius. Litauische Dichtungen.... herausgegeben von G. H. F. Nesselmann, Königsberg, 1869.
 DnR — K. Donelaitis, Raštai, Vilnius, 1950.
 Dov — Dovilai, Klaipėdos r.
 DP — Postilla Catholicka... Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą Kanoniką Médnikų iž lēkiszko perguldita... Wilniui... 1599.
 Dr — Darbėnai, Kretingos r.
 Ds — Dūsetos.
 Dsm — Dūsmenys, Daugų r.
 DŽ — Lietuvių kalbos žodynas, I—V. LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius, 1941—1959.
 End — Endriekavas, Rietavo r.
 Ėr — Ėriškiai, Ramygalos r.
 gr. — senovės graikų kalba.
 Grdm — Gařdamas, Šilutės r.
 Grg — Gargždal, Klaipėdos r.
 Grž — Grūžiai, Joniškėlio r.
 Gs — Geistaraš (Didvyžiai), Vilkaviškio r.
 Gud-Guz KIT — A. Gudaitis-Guževičius, Kalvio Ignoto teisybė, Vilnius, 1952.
 IM — L. Ivinskis, Kalendorius arba metskaitlius (1846—1877).
 Jabl — J. Jablonskio lapeliai DŽ kartotekoje, kuriuose nenurodytas šaltinis.
 Jabl RR — J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I—II, Vilnius, 1957—1959.
 Jabl R — Jablonskio raštai, I—V, redagavo J. Balčikonis, Kaunas, 1932—1936.

JD	— Lietūviškos dájnos užrašytoſ par Antáną Juškévičę, 3 tomai, Kazanė, 1880—1882.
Jnšk	— Joniškėlis.
JV	— Lietūviškos svotbinės dájnos, užrašytoſ par Antáną Juškévičę... Petropýlé, 1883.
JŽ	— Litovskij slovarь A. Juškevicha s tolkovaniem slovъ na russkomъ i pol'skomъ jazykakhъ, I—III, Peterogradъ, 1897—1922. Tuo pačiu ženklu žymimi žodžiai iš nespausdintos A. Juškos žodyno dalies.
K	— F. Kurschat, Littauisch-deutsches Wörterbuch, Halle a. S., 1883.
K I—II	— F. Kurschat, Deutsch-littauisches Wörterbuch, I—II, Halle a. S., 1870—1874.
KGr	— F. Kurschat, Grammatik der littauischen Sprache, Halle a. S., 1876.
Klp	— Klaipėda.
Kors LKr	— K. Korsakas, Literatūra ir kritika, Vilnius, 1949.
Kp	— Kupiškis.
Krv R	— V. Krévė, Raganius, Vilnius, 1958.
Kv	— Kvědarna, Šilalės r.
KZ	— Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indo-germanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn (nuo 1852 m.).
lat.	— latvių kalba.
LCh	— E. Volteris, Lietūviška chrestomatija, I—II, Sanktpeterburgr, 1903—1904.
liet.	— lietuvių kalba.
LM	— Literatūra ir menas. Leidžia LTSR rašytojų sąjunga.
Lnk	— Lenkimai, Skuodo r.
lot.	— lotynų kalba.
Lš	— Liškiavà, Veisiejų r.
LT	— Lietuvių Tauta. Lietuvių mokslo draugijos rāstai, I—V, Vilnius, 1907—1936.
Myk-Put S	— V. Mykolaitis-Putinas, Sukilėliai, I, Vilnius, 1957.
MK	— Naujos labay priwalingos ir Duszoms naudingos Maldu knygeles... išdūtos nùg M. Danjielo Kleino Karalauczuje... MDCLXVI.
MLLG	— Mitteilungen der Littauischen Litterarischen Gesellschaft, I—VI, Heidelberg, 1883—1912.
Mos	— Mósédis, Skuodo r.
MP	— Postilla Lietuwiszka... ižduota... Wilnivy per lokubą Morkuną... Metuose... 1600.
Mrc	— Marcinkónys, Varénos r.
Mrs	— Miroslávas, Alytaus r.
MT	— Margarita Theologica, Collecta et conscripta à M. Adamo Francisci... o nu: Lietuwischkai jra perguldita per Simona Waischnora... Ischspausta Karaliaucziue Prusu per Iurgi Osterbergerą, mætusą... 1600.
MT(PM)	— Ape popieszischkaie missche (Irišta kartu su MT).
MŽ	— Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch... von Christian Gottlieb Mielcke... Königsberg, 1800.
N	— Wörterbuch der Littauischen Sprache von G. H. F. Nesselmann, Königsberg, 1851.
Nér R	— S. Nérís, Raštai, I—III. Vilnius, 1957.
Nm	— Kudirkos Naumiestis.
NTS	— Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap. Oslo (nuo 1928 m.).
OG	— Jan Otrębski, Wschodniolitewskie narzecze twereckie, I, Gramatyka, Kraków, 1934.
Pc	— Pociūnėliai, Šeduvos r.
Pg	— Pagiriai, Ramygalos r.
Pl	— Palėvenė, Kupiškio r.
Plm	— Palomenė, Kaišiadorių r.
Pn	— Panevėžys.

Pnd	— Pandėlyš
Prn	— Prénai.
Prng	— Paringyš, Ignalinos r.
PT	— Pamokimas ape auginimą tabokū, kóri išzrasze gudiszka D. Strukov, o i žiamajtiū kalbą īszgólde Jonas Girdenis, Petropilie 1847.
R	— Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon... von Philipp Ruhig... Königsberg... 1747.
RD	— Liudo Rézos dainos. Pirmojo lietuviško dainyno III leidimas, I-II, Kauñas, 1935—1937.
Rd	— Radviliškis.
Rdd	— Raudondvaris, Kauno r.
Rdm	— Rudaminà, Lazdiju r.
Rg	— Ragainé.
Rgv	— Raguvà, Troškünų r.
Rk	— Rokiškis.
Rm	— Ramygala.
Rš	— Rimšè, Dükšto r.
Sch	— Litauisches Lesebuch und Glossar von August Schleicher, Prag, 1857.
SD	— Dictionarium trium lingvarum, In usum Studiosae Juventutis, Avctore... Constantino Szyrwid... Quinta editio... Vilnae... M.DCC.XIII.
SE	— Summa Abá Trumpas iszguldimas Ewangeli... Kiedaynise... 1653.
Sim R	— I. Simonaitytè, Raštai, I—VI, Vilnius, 1957—1958.
Sim VK	— I. Simonaitytè, Vilius Karalius, I—II, Vilnius, 1956.
s. ind.	— senovés indų kalba.
Skp	— Skäpiškis, Pandelio r.
Sln̄t	— Salantał.
Sn	— Seinař.
SP	— Punkty Kazań... Przez... Konstantego Szyrwiada... w Wilnie... (I—1629, II—1644).
Srv	— Surviliškis, Dotnuvos r.
Ss	— Siesikai, Ukmergés r.
s. sl.	— senovés slavų kalba.
St. balt.	— Studi baltici. Roma (nuo 1931 m.).
StnD	— Daynas Žemayciu surynktas yr ysždutas par Symona Stanewicze... Wyliniuje... Metuose 1829 (cituojama pagal J. Lebedžio 1954 m. fotografuotinį leidimą).
Sub	— Subaćius, Kupiškio r.
Sv	— Svédasał, Anykščių r.
S	— Lietuvių ir rusų kalbų žodynas. Sudaré Dras J. Šlapelis, Vilnius, 1921.
Šimk AL	— J. Šimkus, Apie literatūrą, Vilnius, 1956.
Škn	— Šakyna, Žagarės r.
Šts	— Šätës, Skuodo r.
Švn	— Šveñtežeris, Lazdiju r.
Švnč	— Švenčionys.
T	— Tiesa. Lietuvos KP CK, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Lietuvos TSR Ministru Tarybos organas.
Trk	— Tirkšliał, Mažeikių r.
Trs	— Truskavà, Ramygalos r.
tsp	— tarybiné spauda.
Tv	— Tvërai, Rietavo r.
Up	— Upýna, Skaudvilés r.
Užv	— Užventis.
Vaižg RR	— Vaižgantasis, Rinktiniai raštai, I—II, Vilnius, 1957.
Vb	— Vabalniūkas.
Vd	— Vyduinas (Vilius Storasta, 1868—1953), jo raštai.
VEE	— Evangelias bei Epistolas... per gulditas ant Lietuwischka Szodzia per Baltramieju Willenta... Ischspaustas Karalauczui... Metu M.D.LXXIX.

- Vencl GD — A. Venclova, Gimimo diena, I, Vilnius, 1959.
 Vencl — A. Venclova, Raštai, I—III, Vilnius, 1955.
 Vencl TB — A. Venclova, Taikos balandžiai, Vilnius, 1952.
 WP — Iszguldimas Evangeliv per wisvs Mettvs, surinktas dalimis isch Davgja Pastillv... (Anoniminė 1573 m. postilė, saugojama Volfenbiutelio bibliotekoje).
 Vrn — Varėnà.
 ZfslPh — Zeitschrift für slavische Philologie (nuo 1925 m.).
 ŽR — Žemaitė, Raštai, I—VI, Vilnius, 1956—1957.
-

ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ СТРАДАТЕЛЬНЫХ ПРИЧАСТИЙ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ

В. И. АМБРАЗАС

Резюме

В литовском языке только часть атрибутивных причастий настоящего времени имеют значение страдательного залога. В таких случаях они образуются от транзитивных глаголов несовершенного вида и могут выступать в сочетаниях с родительным падежом деятеля (*genetivus auctoris*). Атрибутивные причастия с конкретным пассивным значением более характерны для литературного письменного языка; в диалектах они встречаются сравнительно редко.

Большинство атрибутивных причастий настоящего времени не выражают ни времени, ни залога и употребляются как отлагольные имена прилагательные, обозначающие постоянные качества определяемых предметов. Часто они имеют значения возможности (напр.: *suprantama knyga* 'понятная книга', *neapsakomas džiaugsmas* 'невыразимая радость') и назначения или пригодности (напр.: *geriamas vanduo* 'питьевая вода'). Между этими причастиями с качественным значением и определяемыми именами существительными наблюдаются инструментальные (напр.: *jojamas arklys* 'верховая лошадь'), локальные (напр.: *gyvenamas namas* 'жилой дом'), темпоральные (напр.: *priimata diena* 'приемный день'), а нередко и еще более свободные отношения (напр.: *puolamoji liga* 'падучая болезнь', *skubinamas darbas* 'срочная работа'). Страдательные причастия настоящего времени могут также выражать качество, связанное с действием или состоянием самого обозначаемого предмета, напр.: *gudomas vanduo* 'целительная вода', *spiegiamas balsas* 'визгливый голос', *pasiturimas žmogus* 'зажиточный человек'. От действительных причастий настоящего времени эти страдательные причастия отличаются качественным значением, отсутствием категорий времени и залога.

С именами прилагательными многие страдательные причастия настоящего времени связаны и морфологически: они могут иметь степе-

ни сравнения, от них производятся наречия и имена существительные, а иногда они сами субстантивируются.

Употребление страдательных причастий в качестве отлагольных имен прилагательных является древней особенностью литовского языка и не может быть объяснено процессом адъективизации этих причастий. Совпадение основных адъективных значений страдательных причастий настоящего времени в литовском, латышском, старославянском и древнерусском языках, а также их морфологическая и семантическая связь с соответствующими формами других индоевропейских (в частности — тохарских) языков указывают на первичность качественного значения этих причастий и их связь с индоевропейскими именами на *-mo-* (ср. скр. *bhitah* 'страшный').
